

POSTMODERNISMUL ETIC

GHEORGHE DĂNIȘOR*

Atitudinea postmodernă este aceea a confruntării cu o etică, creată de modernitate, bazată pe reguli în care moralitatea individuală nu se mai regăsește. Este aici un conflict între ceea ce aparține responsabilității individuale și regulile create la nivel social, de nu se știe cine, și care au ca efect sufocarea moralei individuale în numele unor reguli ce nu-i aparțin. Dacă regulile etice sunt rod al rațiunii, moralitatea, însă, devansează orice întemeiere rațională a acțiunii umane. În acest sens, Bauman susține că „Rațiunea nu poate ajuta eul moral fără a priva eul de ceea ce îl face: impulsul neîntemeiat, irațional, indiscutabil, impardonabil și incalculabil de a se îndrepta către alții, de a mângâia, de a fi pentru, de a trăi pentru, fie ce-o fi. Rațiunea se ocupă de luarea deciziilor corecte, în timp ce responsabilitatea morală precede orice reflecție asupra deciziilor, deoarece nu ia și nu poate lua în considerație nicio logică ce ar îngădui aprobarea unei acțiuni drept corecte. Astfel, moralitatea poate fi «raționalizată» doar cu prețul renunțării și al autodăruirii. Din această renunțare întemeiată pe rațiune, eul care iese dezarmat moral, incapabil (și lipsit) de dorința de a înfrunta multitudinea de provocări morale și vacarmul de prescripții etice. La capătul îndepărtat al lungului drum al rațiunii, așteaptă nihilismul moral care, în esența sa, nu înseamnă refuzul codului etic obligatoriu și erorile teoriei relativiste, ci pierderea capacității de a fi moral”¹.

A-fi-pentru-celălalt este o chestiune de responsabilitate morală, și nu de dirijare etică, istoria a dovedit-o, prin reguli impuse după modelul legii. A-fi-pentru-celălalt nu este o generalizare ce uniformizează atitudini care nu pot fi stăpânite în acest fel. S-a dovedit că responsabilitatea morală este rebelă la regulile etice. Regulile trebuie să fie rezultat al responsabilității morale schimbată în timp, uneori echivalentul unor întregi epoci istorice. Responsabilitatea morală nu ține de capricii, ci de un *status* al ființei umane care se devoalează, iese la suprafață, fără acțiunea deliberată a cuiva. Este vorba de acel de-la-sine care irumpe și devine regulă autoimpusă. Nimeni și nimic în afara acestui proces îndelungat nu poate crea reguli etice și să le și impună ca modalitate de comportament. Cine a încercat să forțeze acest de-la-sine a eșuat. Omul nu respectă niște reguli de comportament prin constrângere (vorbim de regulile etice). Noi, cei care am trăit în țările

* Cercetător științific I, Institutul de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu Ploșor” din Craiova al Academiei Române; e-mail: danisordiana@yahoo.ro.

¹ Zygmunt Bauman, *Etica postmodernă* (traducere Doina Lica), Timișoara, Editura Amarcord, 2000, p. 269.

socialiste, știm că regulile de comportament ale omului nou socialist erau norme impuse de factorul ideologic și ele nu s-au „lipit” niciodată de oameni pentru că ei nu le simțeau ca venind din adâncul ființei lor și, ca urmare, în mod zgomotos sau tacit nu le-au acceptat. De aceea, socialismul în toate aceste țări a eșuat, pentru că regulile etice nu erau de domeniul acelu de-la-sine înțelese.

Este același lucru ca deosebirea în filosofie între a-face-ființa-să-se-vadă și a-lăsa-ființa-să-se-vadă. Atunci când omul face ființa să se vadă, el nu face altceva decât să aibă o atitudine violentă, constrângătoare, cu consecințe incalculabile în plan moral. Acel de-la-sine este în-sinele adânc al ființei umane ce se manifestă ca *împlinire* a acesteia; este puterea sa de a se încadra în tendința universală în surprinderea și valorificarea Binelui ontologic și, până la urmă, când e vorba de ființa umană, și de împlinirea sa morală.

Pierderea capacității de a fi moral se datorează faliei ce s-a creat între regulile etice venite din afară și responsabilitatea morală care aparține intimității ființei umane. Poate fi, oare, vreodată umplut acest hiat de așa manieră încât regula etică să fie emanație a responsabilității morale?

Este absolut necesar însă ca acel de-la-sine moral să devină regulă etică, altfel responsabilitatea morală rămâne episodică. *Însingurarea* contemporană a ființei umane este rezultat al incapacității sale de a transpune în reguli acea dispoziție interioară de a face bine. Această dispoziție naturală trebuie conștientizată și transpusă în comportament universal, scoțând în relief capacitatea morală a ființei umane. Nu trebuie inventate reguli, ci acestea trebuie să graviteze nesilit în jurul responsabilității morale și descoperite ca atare. Noi și politicul trebuie doar să le lăsăm să apară. Adică, așa cum a susținut Kant în *Critica rațiunii practice pure*, omul trebuie să-și dea el însuși regula, nu să-i fie impusă din afară de o entitate nelegitimă. Kant însă a exagerat când a lăsat totul pe seama rațiunii, pentru că nicio normă etică nu are valoare pentru om dacă nu creează o vibrație pozitivă în el. Or, aici intervine sentimentul, cel care leagă norma de adâncul meu în stare să se înfioare. Fără această vibrație interioară, regula etică este seacă, sună disonant în sufletul meu avid de armonie. Numai în felul acesta regula etică devine a mea, dar în egală măsură vibrează și în ceilalți, adică devine universală. În felul acesta putem vorbi de omul deplin dotat cu rațiune, dar și cu sensibilitate pe măsură. Deschiderea mea către ceilalți se bazează pe această vibrație raționalo-sensibilă care mă scoate în întâmpinarea celorlalți. Numai în felul acesta omul este capabil de iubire. Or, iubirea nu este rațională, ci aparține unui impuls incontrollabil. Sunt foarte puțini oameni incapabili de iubire. Ieșirea către celălalt ca vibrație interioară a iubirii este cel mai minunat lucru ce i se poate întâmpla omului ca ființă universală.

În modernitate, s-a creat o ruptură, stimulată și de Kant, între acea vibrație interioară și rațiunea calculatoare, de așa manieră încât omul și-a predat sufletul acesteia din urmă rămânând cu sentimentul acut al neîmplinirii de sine. Și cum *împlinirea* nu este decât realizarea Binelui ontic-ontologic, înseamnă că omul nu are acces la Bine, atât existențial, cât și moral, dacă rămâne rațional fără fiorul iubirii.

Pentru că oamenii realizează în viața de zi cu zi că regulile nu le aparțin și că le aduc mai mult rău decât bine, refuză să le accepte, ceea ce conduce la izolare și nesupunere civică, ceea ce înseamnă că rațiunea de una singură nu poate rezolva acest conflict între morală (individuală, în esența sa) și regulile etice. Constatând o asemenea dihotomie, Hannah Arendt susține că moralitatea trebuie să se caracterizeze „prin nesubordonare față de principiile susținute social și printr-o acțiune ce sfidează deschis solidaritatea și consensul social”². Acest îndemn, însă, la rândul său, este strict rațional.

Acest îndemn este caracteristic postmodernismului și el își are temeiul în orientarea strict individualistă a modernității dusă la extrem în zilele noastre în care se face tot mai mult vorbire de era postadevărului. Există o strânsă legătură între individualism și ideea postadevărului. Dacă fiecare individ este cu adevărul său, înseamnă că nu există Adevăr, situație în care individul cu adevărul său intră în conflict, inevitabil, cu alt individ care deține la rândul său un adevăr care îi aparține numai lui. Conflictul acesta generalizat este de nerezolvat atât timp cât nu se ajunge la un consens privind Adevărul obiectiv. „Fiecare cu adevărul său” este fundalul pe care se desfășoară toate conflictele politice și sociale. Nesubordonarea față de un principiu duce la o diluare a conceptului de întreg, fragmentarea acestuia devenind un țel care să susțină individualismul exacerbant.

Într-o dispută politică sau socială în general, nu se ajunge niciodată la un consens sau, dacă se ajunge, acesta este relativ și servește unor interese de moment, ceilalți stând la pândă pentru a-l destrăma. Acest lucru se datorează faptului că acel consens este convențional în sensul rezolvării unor probleme conjuncturale, și nu bazat pe un adevăr care transcende interesele individuale sau de grup și apare ca responsabilitate ca responsabilitate morală ce își are izvorul în imanento-transcendența lui a-fi-împreună-cu-ceilalți.

Faptul că postmodernismul contestă etica pentru că este concepută după modelul Legii al cărei țel este uniformizarea comportamentului individual și crearea unui individ mediocru fără inițiativă și lipsit de responsabilitate proprie, pentru că aceasta îi vine din afară, este corect însă până la un punct care, dacă este depășit, responsabilitatea poate degenera în iresponsabilitate, pentru că individul moral își are limitele sale care trebuie compensate prin reguli. Pentru că sunt contestate regulile, acțiunile colective, tentativele unor viziuni globale, bunăstarea privită prin prisma colectivității au fost atât de mult defăimate, încât li s-a pierdut sensul. Nu mai există acțiuni ghidate de principii unificatoare, ci doar acțiuni, în teorie și în practică, ale divizărilor. Și, pentru că lipsește preocuparea pentru o privire globală, indiferent de sfera socială în care se desfășoară, totul este tratat local și fragmentat. Orice preocupare însă pentru susținerea conceptuală și politică a ordinii locale are ca rezultat creșterea dezordinii globale.

² Hannah Arendt, *Eichman in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*, New York, Viking Press, 1964, pp. 294, 295.

Cu toate că este adept al ideilor postmoderne care pun accentul pe responsabilitatea morală individuală, Bauman susține că „contrar uneia dintre cele mai necritic acceptate axiome filosofice, nu există contradicție între respingerea (sau scepticismul la adresa) eticii normelor convenționale din punct de vedere social și bazate pe rațiune și insistența asupra faptului că are importanță, și *importanță morală*, ceea ce facem și la ce renunțăm. Departe de a se exclude reciproc, cele două elemente pot fi acceptate sau respinse doar împreună. Dacă stai în cumpănă consultă-ți conștiința”.³ De unde tragem concluzia că responsabilitatea morală, care vizează individualitatea, nu exclude supunerea la regulile, care au în vedere colectivitatea. Cu o condiție însă: regula să fie dată sieși de individ și să devină regulă universală, așa cum a gândit-o Kant. Și în acest caz, însă cu un amendament, în sensul că regula trebuie să și-o dea *omul deplin* capabil de rațiune, dar și de sentimente înalte. Numai în felul acesta responsabilitatea morală devine regulă universală.

Într-o astfel de perspectivă, nu mai vorbim de o dedublare în stil kantian între omul aparținând rațiunii pure și omul înscris în fenomenal datorită pasiunilor sale. Este vorba de omul deplin sau, mai bine zis, de omul ce *înțelege* (complexitatea acestui concept este nemărginită în chiar simplitatea sa) și, înțelegând, își dă sieși regula, dar ca om care gândește și simte ce înseamnă a-fi-pentru-ceilalți, adică în calitate de om *înțelegător*.

Istoria a dovedit ce ravagii a săvârșit omul rațiunii pure, adică omul hotărât să săvârșească epurări în masă de dragul creării unui Om pur, exclusivist și lipsit de sentimente, care să acționeze robotic în îndeplinirea menirii sale. Omul trebuie însă să acționeze și să instituie relații și după îndemnul inimii, dublată de o rațiune ce nu o exclude de la luarea deciziilor (ceea ce nu s-a întâmplat). De fapt, nicio decizie pur rațională în politică, în afaceri, în familie, nu are efectele scontate dacă nu este precedată (antedeliberativ) de un sentiment al comuniunii cu celălalt. Invers, antedeliberativul este temperat, atunci când este cazul, de către rațiunea care are menirea de a ordona și a scoate la lumină ceea ce o precedă. Este un tot care, dacă nu e pus în valoare, consecințele au fost și pot fi în continuare dezastruoase. Nici nu ne putem imagina cum ar acționa un om lipsit de sentimente și ghidat numai de o rațiune care nu se vrea decât pe sine însăși sau cum ar arăta un om care ar fi orientat în viață numai de sentimente, lipsit fiind de lumina rațiunii. În ambele cazuri, urmările ar fi catastrofale chiar pentru conservarea ființei umane.

De aceea susținem aici ideea *omului deplin*, adică *înțelegător*, care regăsește în sine echilibrul între rațiune și sentiment și care, exteriorizându-l, să devină ceea ce de fapt este, o ființă orientată spre grija față de ceilalți pe care îi *acceptă* antedeliberativ și apoi îi cunoaște ca făcând parte din viața sa. *Acceptarea* este momentul cheie în cunoașterea de sine și a celuilalt, antedeliberativă și decisivă în constituirea unui spațiu comun. Este vorba de omul care *înțelege*, adică un om existențial.

³ Zygmunt Bauman, *op. cit.*, p. 271.

Responsabilitatea morală și regulile etice își găsesc echilibrul în ființa înțelegătoare în care *ego*-ul meu intră în vibrație cu *ego*-ul celuilalt și mă determină mai întâi să-l accept și apoi să-l cunosc. De fapt, prin acea acceptare dincolo de voința mea, eu l-am cunoscut deja ca fiind semenul meu. „L-am cunoscut așa cum este”, este o zicere populară care echivalează cu „l-am înțeles”, care are semnificație pentru însăși existența mea. Vorbim, în acest caz, de celălalt ca ființă umană concretă pe care, dacă nu o accept, încetez de a mai fi om. Iar această ieșire spre celălalt este fundamentală în constituirea locului de locuit al comunității umane, fără de care omul s-ar neantiza ca om. Am nevoie de celălalt pentru a fi, așa cum celălalt are nevoie de mine, indiferent ce distanță ne desparte și în ce timp trăim. În ziua de azi, distanța nu mai este o problemă, iar proximitatea capătă noi valențe necunoscute până acum.

Conceptul de *înțelegere* este fundamental în surprinderea unei noi dimensiuni a ființei umane, iar punerea sa în evidență va conduce la o nouă abordare cu privire la om și relațiile interumane care va revoluționa lumea în care trăim.

Heidegger a sesizat importanța conceptului de înțelegere, la care vom reveni, astfel că el susține că „această înțelegere, întocmai înțelegerii în general, nu este o conștiință izvorâtă din cunoaștere, ci un mod de a fi original existențial, care face cu puțință, el mai întâi, cunoașterea și orice cunoștință. Faptul-de-a-se-cunoaște se întemeiază pe faptul-de-a-fi-laolaltă care este în chip originar înțelegător (...) punând în joc o cunoaștere care este de ordinul înțelegerii”⁴.

Apelarea la conceptul de *înțelegere* este absolut necesară în condițiile în care rațiunea a fost separată brutal de noțiunile de valoare, adevăr și justiție. Ne oferă conceptul de înțelegere posibilitatea unificării raționalității pure cu moralitatea de sorginte individuală? Cu alte cuvinte, poate fi înțelegerea Universală? Acest mod de a pune problema vizează relația dintre drept și morală.

Rămânând ancorat în moralitatea individuală și combătând universalitatea ce caracterizează normele etice, postmodernismul surprinde *logos*-ul numai pe latura lui *sermo*, incapabil astfel să accedă la principiul cu rol unificator, rămânând astfel în dispersie.

Odată cu modernitatea și creșterea numărului populației înscrise pe un anumit teritoriu, valorile morale nu au mai putut asigura solidaritatea grupurilor, coeziunea acestora fiind amenințată de factori care și-au făcut apariția în această perioadă. Societatea a simțit nevoia instituirii unor reguli care, independent de regulile morale, să definească comportamentele la nivelul grupurilor sociale. Regulile morale, lipsite de elementul constrângerii ferme activat la nevoie, au devenit, în mare măsură, inadecvate unor comportamente care nu mai fuseseră întâlnite până atunci, ceea ce a impus statuarea unui set de norme și legi (până la urmă cuprinse în coduri) care să ghideze omul și societățile în direcția dorită de anumiți factori de putere ce se autonomizează și impun o voință mai presus de regulile pe care le edictează, cu toate că declarativ nu se recunoaște acest lucru.

⁴ M. Heidegger, *Ființă și timp*, București, Editura Humanitas, 2003, p. 170.

Dreptul este una din pârgurile puterii, și încă una foarte importantă, și oricât ne-am strădui să gândim că acesta este pus în slujba individului, de cele mai multe ori așteptările ne sunt înșelate, pentru că, în toate timpurile, și chiar și în zilele noastre, în care se discută atât de insistent despre suveranitatea individului, el nu face parte din sfera puterii și, ca urmare, nu o poate controla, cu toate mecanismele create în acest scop. Sunt speranțe deșarte atunci când se consideră că individul își poate impune voința sa în fața unui sistem care tinde în permanență să devină autonom și să se autoreproducă conform unor reguli interne care nu corespund idealurilor individuale. Pe de altă parte, autonomia dreptului este absolut necesară, având în vedere instabilitatea dorințelor individuale care pot conduce la distrugerea coeziunii societății și la instaurarea haosului atât de nefast pentru existența individuală. Însă, autonomizarea politicului și, ca un corolar, autonomizarea dreptului creează o situație în care realitățile sociale sunt eludate, iar dreptul devine opresiv. În acest caz, individul va trece în planul secund al istoriei.

Moralitatea, de sorginte individuală, a fost strâns legată de o realitate transcendentă, cea care dădea autoritate și garanții omului că la vremuri dificile, și chiar și în viața de zi cu zi, își poate găsi refugiul în această realitate. Modernitatea, odată cu repudierea conceptului de transcendent, a renunțat și la voința salvatoare a regelui și atunci s-a simțit nevoia instituirii unor principii care au condus, în final, la apariția dreptului modern, care a încercat să-și producă din interior legitimitatea. „Dreptul modern, ca set complex, autonom și organic consecvent de norme și legi, a apărut atât ca expresie a unei lumi lipsite de garanții externe sau transcendente, *de valori morale și etice absolute*, cât și ca mijloc de apărare împotriva acestei lumi”⁵.

Dar dacă dreptul devine autonom, înseamnă că acesta își creează propria realitate, recurgând la mijloace de constrângere normativă a realității sociale. Problema care se pune este aceea a locului individului, având în vedere aceste două realități: cea normativă și cea socială, care tinde să evite normativitatea. Mai există oare un individ în afara normativității juridice? Cu alte cuvinte, mai există individul moral care să-și genereze propriile principii din interioritatea sa adâncă neatinsă de normativitatea juridică? Ce rol mai are eticul din moment ce dreptul a preluat în totalitate controlul comportamentelor la nivelul societății? Aceste întrebări generează necesitatea răspunsului la o altă întrebare fundamentală: se mai poate vorbi despre un individ real, în carne și oase, sau discuția se poartă numai cu privire la un individ creat exclusiv de normele de drept?

În zilele noastre, dreptul se universalizează, nelăsând în afara reglementărilor sale nici cea mai mică manifestare umană. Omul este obligat să devină absolut rațional – după modelul dreptului – lăsând în plan secund orice influență emoțională. Este un impas aici, pentru că dreptul nu poate fi decât absolut rațional (altfel neputând exista). Dar, atunci, ne întrebăm, este dreptul uman? Și cum dreptul

⁵ Steven Connor, *Cultura postmodernă. O introducere în teoriile contemporane*, București, Editura Meridiane, 1999, p. 85.

aparține puterii, putem concluziona că individul real nu mai există și că individul creat de normele de drept este dirijat, fie cu forța, așa cum s-a întâmplat adesea în istorie, fie prin manipulare subtilă, așa cum se întâmplă în zilele noastre. Individul este creat și dirijat în funcție de nevoile puterii. S-a văzut cum în istorie individul a fost de tip comunist sau fascist, forțat să adere la normele acestor ideologii, sau de tip liberal, aderând de „bunăvoie” la sistemul capitalist de piață. Rezultatul a fost că puterea prin drept a creat tipul uman de care are nevoie pentru a-și realiza scopurile.

Omul în individualitatea sa nu este un scop în sine, ci un instrument de realizare a scopului puterii. „Omul este produsul istoriei pe care el a produs-o”⁶. Toate aceste orientări, se spune, se datorează tendinței modernității, mai ales pe latura sa iluministă, de a crea condițiile autonomizării dreptului și, implicit, a politicului. „Noi trăim într-o epocă individualistă” – este o judecată spontană care se învârtă în buclă în discursurile gândirii contemporane. Nimic mai fals! Că epoca noastră e marcată de egoism, acesta este un fapt; dar de individualism, cu certitudine nu. Pentru o bună și simplă rațiune: *individul nu a existat încă niciodată*. El nu a existat ieri, atunci când a fost anihilat de mulțimile ce aclamau Ducele sau Führerul sau când era rugat să tacă așteptând ziua de mâine fermecată promisă de bolșevism. El nu există mai mult nici în liberalismul de astăzi, unde individul se găsește redus la pulsunile sale prin cultura de piață care se laudă că plasează în fața fiecărei apetențe dezgolite și violent excitate un produs manufactural în serviciul comercial sau o fantasmă mai mult sau mai puțin adecvat bricolată de industriile culturale”⁷.

⁶ Dany-Robert Dufour, *L'individuivient... après le libéralisme*, Denoël, Gallimard, Paris, 2015, p. 7.

⁷ *Ibidem*, p. 2.